

„MAGYARUL BESZÉLÜNK...”

Etnikai identitás, akkulturációs stratégiák a csíkszépvízi görög katolikus egyházközség hívei körében a 19. század közepétől 1948-ig

A székelyföldi görög katolikus népesség eredete, hovatartozása mind tudományos, mind politikai síkon egyik kulcskérdése a székelységről folytatott román-magyar diskurzusnak. A probléma történetiségét mellőzve, a téma bő irodalmából a legpregnánssabb vonulatokat felsorolva¹ megkíséreljük egy székelyföldi görög katolikus egyházközség híveinek akkulturációs², asszimilációs stratégiáit, identitásválasztásait végigkísérni az 1840–1948 között eltelt időszakban.

Választásunk a csíkszépvízi görög katolikus egyházközségre esett, amely az 1835-ös balázsfalvi sematizmus szerint *parochia antiqua*, tehát feltételezhetően a románok 17–18. századi betelepülése nyomán létesített egyházközség, amely az I. Lipót és Mária Terézia kezdeményezte térítés nyomán lesz unitussá. A település az örmények megtelepedése és helyi vásárcsúpjellege (a 18. századtól egyre fontosabbá váló Moldvába vezető kereskedelmi út mentén fekszik) miatt eleve vegyesebb kulturális palettájú volt, mint a környező székely községek zöme.

A szépvízi anyaegyházközségben viszonylag kevés számú hívő élt, filiái közül a legkompaktabb görög katolikus vallású Kostealek (Coșnea)³, Bükklok (Făgătel)⁴, Lóvész (Livezi)⁵ volt jelentősebb, az első kettő Szépvíz, illetve a Negyedfélmegye⁶ havasán, az utóbbi Szentmihály havasi birtokain terült el. Ide sorolhatjuk még a házassági kapcsolatai miatt lényegében Kostealekhez kapcsolt Pricsketót is, amely Pálfalva birtokosságához tartozott. Az egyházközség filiái voltak még Pálfalva (Păuleni), Csomortán (Șimeni), Csicsó (Ciceu), Madéfalva (Siculeni), Rákos (Racu), Szentmihály (Mihăileni), Ajnád (Nădejdea), Taploca (Toplița), Csíkszereda (Miercurea-Ciuc), Szentmiklós (Nicoleşti), Borzsova (Bârzava), Delne (Delnița), Göröcsfalva (Satu Nou), Vacsárcsi (Văcărești), Várdotfalva (Șumuleu), Csobotfalva (Cioboteni), jelentősebb görög katolikus népesség azonban csak az első hét településen volt. 1918 után az újonnan szervezett csíkszeredai görög katolikus egyházközséghez került Pálfalva, Csomortán, Csicsó, Madéfalva, Taploca és Várdotfalva⁷.

A csíki falvak külső havasi birtokain megtelepedő románok döntően más akkulturációs utat jártak be, mint a székely falvakban kisebbségként élő társaik. Az a tény, hogy önálló birtokokkal nem rendelkeztek, a havasi területeket taxa ellenében használták, a *rendies* gondolkodású székelyek szemében nemcsak az etnikai eredet, hanem a birtokjogi helyzetük alapján is idegenek, *oláhnak* vagy *csángónak* számítottak. Izolált földrajzi elhelyezkedésük,

endogámiájuk, a székelység fenntartásai miatt csak a 19 század végén felerősödő magyarosodási és magyarosítási tendenciák nyomán vált – területileg különböző mértékben - normává a magyar nyelv. Az egyre inkább a földművelésre áttérő székely falvakban⁸ megtelepedő, egyfajta *niche*-t, foglalkozási úrt elfoglaló románok közvetlenebbül találkoztak a székely életmódmintákkal, integrálták azokat, hamar akkulturálódtak, nyelvi-kulturális értelemben székelyekké lettek s csupán a közösség emlékezete, a nevük és nem utolsósorban a vallásuk emlékeztetett román eredetükre. Ez a folyamat több analógiát mutat a szatmári, beregi, ugocsai területekre leszálló görög katolikus ruszinság akkulturálódásával, ahol Szabó István adatai szerint a 18–19. században néhány generáción belül lezajlott a nyelváltás⁹.

A továbbiakban a Fredrik Barth-i terminológiát kölcsönvéve az etnicitás konstituálódásának makro és mezoszintjével kívánunk foglalkozni. A makroszinten az állami politika, a bürokrácia nemzeti ideológiák mentén, formális kritériumok alapján jogokat osztogat és tilalmakat emel, időnként erőszakot és kényszert alkalmaz. „A cselekvés nagyobb része a rezsimek (valamint ezek bürokráciája és hadserege), illetve az általuk ellenőrizni kívánt népesség között zajlik”. Középszinten azokat a közösségteremtő folyamatokat érti, „amelyek révén az emberek helytől, szomszédságtól, *niche*-től, a közjavakhoz való hozzáféréstől és azok használatától függően az etnikai mobilizáció során kiválasztják magukat a többiek közül... Az e szinten zajló folyamatok befolyásolják és mederbe terelik az emberek mikroszintű önkifejezését és cselekvését; csomagterveket és/vagy választásokat állítanak elébük; s itt nyer formát az etnicitás határainak és dichotomiáinak számos aspektusa.”¹⁰

Forrásainkat a csíkszépvízi görög katolikus egyházközség 1841–1931 közötti anyakönyvei¹¹, a görög katolikus egyházi sematizmusok¹², a magyar és román népszámlálások¹³ publikált kötetei, a századfordulós helyi sajtó¹⁴ híradásai és az elmúlt 70 év rítus-, és vallásváltoztatásait, identitásváltásait, a mindenkori hatalmi-ideológiai törekvések helyi lecsapódásait megidéző személyes beszélgetések jelentették.

A népszámlálások adatsorait vizsgálva kiderül, hogy a havasi telepek lakosságát – Kostelek 1850. évi külön feltüntetését és az 1910-es népszámlálás telepek szerinti adatsorait nem számítva – az anyaközségbe beolvasztva adják meg (1–3. táblázat)¹⁵. A papi névtárak adataiból (4. táblázat) következtethetünk e telepek görög katolikus lakosságának számára, az esetleges római katolikus betelepültek – a házassági anyakönyvek tanúsága szerint inkább a 20. században emelkedő – számáról azonban nem nyerünk információt.

A nemzetiségre rákérdező, az osztrák katonaság által végrehajtott – a magyar szakirodalomban nemzeti részrehajlással, elfogultsággal vádolt¹⁶ – 1850. évi népszámlálásban a görög katolikusok és a román nemzetiségűek száma pontosan megfeleltethető (Csíkban csak Kászonban, Csíkmindszenten és Menaságon volt nagyobb a görög katolikusok száma, mint a románo-

ké). Az 1850-es népszámlálást magyar részről bírálók azonban nem veszik figyelembe, hogy itt nem az anyanyelvre, hanem a nemzetiségre kérdeztek rá. Joggal feltételezhető, hogy a csíki székely kontextusban, amely erősen át volt szöve rendies, feudális elemekkel, a közösség rosszállásával találkozott volna, ha valaki görög katolikus létre magyarnak vagy székelynek íratattik be.

Az 1857-es magyarok szervezte népszámlálás csupán a vallást tünteti fel, a görög katolikusok száma a legtöbb községben csökkent, különösen Pálfalván, Csomortánon, Csicsóban, Madéfalván és Rákoson. A 8 évvel későbbi görög katolikus sematizmus és az 1881. évi népszámlálás ezekben a községekben ismét jelentősebb, az 1850-es számot meghaladó értékeket közöl. Ez az eltérés éppúgy magyarázható azzal, hogy a magyar adminisztráció egyeseket önkényesen a latin rítusú egyházba sorolt, mint azzal, hogy a kérdezettek pontosan maguk sem tudták, hogy melyik felekezethez tartoznak. A szépvízi görög katolikus egyházközség székely többségű filiáiban már a 19. század közepén jelentős volt a vegyes rítusú házasságok aránya: 1841–1850 között 33 házasságkötésből 11 (33,3%), 1851–1860 között 25 házasságból 10 (40,0%), 1861–1870 között 23 házasságból 12 (52,1%), 1871–1880 között 22 házasságból 7 (31,8%) volt vegyes rítusú. Ezeket az arányokat csupán a görög katolikus anyakönyvek alapján számítottuk ki. A továbbiakban sorra kerül a római katolikus plébániák anyakönyveinek feldolgozása is, amivel jelentősen nőhet a vegyes rítusú házasságok száma. Mivel a magyarországi egyházjog szerint a vegyes rítusú házasságokat mindig a menyasszony rítusa szerint kötötték meg¹⁷, a görög katolikus anyakönyvek Szépvízen is – kevés kivétellel – csak a római katolikus vőlegény és görög katolikus menyasszony között megkötött vegyes rítusú házasságokat dokumentálják. A gyermekeket mindig az apa rítusára keresztelték. A filiális helyzetből adódó gyér pasztoráció, a távollevő templom, a liturgikus nyelv ismeretének hiánya miatt a görög katolikusok a latin rítusú liturgiát is látogatták. A görög katolikusok hivatalos számáról ezért pontosabb információt nyújtanak az egyházi sematizmusok, míg a népszámlálások – több helyütt tükrözve a számlálást lebonyolító helyi hatalom nemzeti elvárásait és manipulációit – a helyiek önbesorolásáról, vallási gyakorlatáról, liturgiahasználati normáiról tanúskodnak.

Kostelek és Lóvész 1841–1880 között erősen endogám közösségek (1. és 2. ábra), csak az utolsó évtizedben nőtt meg az exogám, de azonos rítusú felek között kötött házasságok száma, jelezve, hogy fokozatosan oldódik izoláltságuk.

A 19. század végére a Székelyföldön általánossá lesz, hogy a magyar nyelvűvé vált görög katolikusok nem értik a román nyelvű liturgiát, amelyhez az erdélyi román nemzetiségi mozgalmak felerősödésével a balázsfalvi klérus minden egyházközségnél ragaszkodott. Ennek ellenére helyi szinten több székelyföldi görög katolikus lelkész magyarul prédikált illetve a liturgiában is igazodott hívei anyanyelvéhez¹⁸.

Ezt a helyzetet illusztrálják az 1881-ben, 1890-ben, 1900-ban és 1910-ben végrehajtott népszámlálások adatai, amelyek a havasi telepekkel rendelkező Szépvíz és Szentmihály kivételével, a filiákban mindenhol magyar anyanyelvű görög katolikusokat mutatnak ki (1., 2. táblázat)¹⁹. 1881-től a székely filiákban tovább nő a vegyes rítusú házasságok aránya: 1881–1890 között 21 házasságból 18 (85,7%), 1891–1900 között 32 házasságból 24 (75,0%), 1901–1910 között 25 házasságból 20 (80,0%), 1911–1920 között 17 házasságból 13 (76,4%) vegyes rítusú volt. Ebben az időszakban válnak gyakorivá a rítusváltoztatások: a magyarrá vált görög katolikusok – kikerülve a hosszadalmas pápai engedélyt – a csíkszeredai református körlelkészségen reformátusnak iratkoztak, majd két hét múlva áttértek a római katolikus vallásra²⁰. Szórványos névváltoztatásokról is vannak adataink²¹. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a megmagyarosodott görög katolikusok egy része számára kényelmetlenné vált a román eredetet igazoló vallás (és név), amely rendre előhívta, aktivizálta a felmenőiktől örökölt „oláh emblémát”²²

A vármegyei sajtó élénk figyelemmel kísérte a görög katolikus papok tevékenységét²³. A szenterzsébeti (Eliseni) születésű szépvízi papot, Gergely Györgyöt és fiát, a gyimesbükki segédlelkészt, az 1913-ban felállított Székelyföldi Vikariátus²⁴ későbbi esperesét, Gergely Viktort a legnagyobb szimpátiával, hazafias papokként emlegetik²⁵. Hatásuk híveik nyelvhasználatára, a magyarsággal szembeni lojalitására elvitathatatlan.

Kostelek esetében ez az időszak az exogám, vegyes rítusú házasságok számának fokozatos emelkedésével tűnik ki (1. ábra). A vizsgált 40 évben 107 házasságból 17 vegyes rítusú, exogám volt, főleg a túlnépesedéstől sújtott gyimesi községekből kerültek ide házasság útján római katolikus vallású férfiak (összesen 10 fő), relatíve jelentős még a Menaságról beházasodó férfiak száma (3 fő). Ez a körülmény – illetve az, hogy az azonos rítusú exogám házasságok révén is túlnyomóan magyar anyanyelvűek (Gyimesbükk, Gyimesfelsőlok, Gyepce) vagy legalábbis kétnyelvűek (Bükklok, Csügés, Lóvész) kerültek be a településre hozzájárult ahhoz, hogy Kostelek 1910-re – a hivatalos népszámlálás szerint – teljesen a magyar anyanyelvűvé vált. A nyelvi ellennorma hiánya illetve a gazdasági kiszolgáltatottság, a határtérség szigorodó csendőri ellenőrzése²⁶, a sajátos szórványnemzetiségi helyzet szintén a fokozatos nyelvi asszimiláció irányában hatottak. Ez nem jelenti azt, hogy a családokban, főleg az öregek ne használták volna a román nyelvet, vagy annak magyar szintaktikai, lexikai elemekkel kevert sajátos változatát.

Lóvészen a vegyes rítusú exogám házasságok száma az 1891–1900 közötti csúcstól²⁷ fokozatosan csökkenő tendenciát mutat (2. ábra).

Az azonos rítusú exogám házasságok 27,5%-a vaslábiakkal, 25,0%-a gyimesbükkiekkel, 15,0%-a kostelekiekkel, 10–10%-a bükklokiakkal ill. rakottyásiakkal kötött. A vaslábiak és az izoláció miatt még 1910-ben is román anyanyelvűnek számító – rakottyásiak 1/3-ot meghaladó aránya egyfajta kulturális vérátömlesztésként hatott, mérsékelve Lóvészen az akkul-

turációt. Így 1910-re a lakosság román anyanyelvű marad, körükben a két-nyelvűség 80,9%-os.

Bükklokon a vizsgált időszakban 23 házasságból 2 vegyes rítusú exogám, 11 azonos rítusú exogám volt, az utóbbiakból 6 gyimesbükkiekkel, 5 lóvész-ekkel, 2 rakottyásiakkal, 1 gyimesfelsőlökival kötött. 1910-re a település fele magyar anyanyelvűvé vált, a román anyanyelvűek mind tudtak magyarul. A megmagyarosodás tekintetében Bükklokot a rendelkezésre álló források alapján a két előbbi település között helyezhetjük el.

Ezen telepek lakóinak identitásával kapcsolatban fel kell vetni a *kevert* vagy *kettős identitás* kérdését. A beházasodások és a környező települések magyar nyelvű lakosságával való kapcsolattartás révén, a magyar adminisztráció és az állami iskolák hatására a századfordulóra magyar nyelvűvé (Kostealek) vagy kétnyelvűvé (Lóvész, Bükklok) váló népesség nem adja, ill. – részben a székely többség elhatárolódási technikái miatt – nem adhatja föl román identitásszimbólumait – viselet, legelőbérllő-pásztorokodó életmód, görög rítus –, számontartja eredetét – gyakori mellénevek a Vaşloban, Paloşan, Vrancean, Almaşan, Kászoni –, házassági preferenciáival – településenként változó erősséggel – igyekszik a hasonló kulturális háttérűekhez kapcsolódni. Összességében inkább passzív elviselői, mint tudatosan identitást választó vagy cserélő résztvevői a hozzájuk is begyűrűző politikai-társadalmi-kulturális folyamatoknak, ami nyilván összefügg minimális földrajzi-társadalmi mobilizációjukkal.

Ezekben a *kevert műveltségű* zónákban, ahol a *kulturális-etnikai bivalencia* a legerőteljesebb, figyelembe kell venni a nem feltétlenül etnikumhoz kötődő *lokális identitásokat*, a közjogi, birtokjogi helyzet identitásképző, identitásalakító erejét is – Kostealek és Bükklok lakosságának önmeghatározásában helyet kap a *csángó* etnonim.

A 19. században kibontakozó nacionalizmus óta a mindenkori etnikai-politikai-kulturális elit – Csíkban is – igyekezett ezeket a „lebegő”, ide is, oda is tartozó, *kettős identitású*, az akkulturáció különböző fokán álló közösségeket a maga nemzeti oldalára csábítani vagy kényszeríteni. Tették ezt változatos eszközökkel: települések adminisztratív átsorolása, szolgabíróságok, körjegyzőségek „optimális” kialakítása, adminisztratív izoláció, egyházközösség szervezések, egyházigazgatási átsorolás, papi államsegély megvonás/megadás, névelmezés alapján történő egyházi átsorolás, állami tannyelvű iskolák létesítése, a felekezeti iskolák tanítói államnyelv tudásának ellenőrzése, az „államvallás” preferálása a munkahelyeken, kulturális szervezetek (EMKE, ASTRA) missziói, olvasókörok szervezése, név- és helység-névváltoztatási kampányok, gazdasági kényszer. Ezekre mindig megtörtént a gyengíteni kívánt fél, sokszor fogadatlan „prókátorainak” önmentő ellenakciója, mintegy *kompetitív versengés* indult bizonyos területekért, csoportokért²⁸.

Kostealeken a századfordulón magyar tannyelvű állami iskolát szerveznek, a Gyimesbükkhöz tartozó román nyelvű Rakottyáson az EMKE²⁹ 1894-ben

létesít és tart fenn magyar tannyelvű iskolát. 1897-ben a vármegyei közigazgatási bizottság ülésén nem támogatták Stán Péter okleveles tanító lóvész kinevezését, mert „magyar nyelvben oktató képességgel nem bírt”³⁰. 1913-ban ezek a telepek a hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegye, Székelyföldi Vikariátusának részeivé lettek. Elie Câmpeanu gyergyói esperes – megkerülve a magyarérezelmű Gergely György szépvízi lelkészt – alá akarta íratni velük a magyar egyházmegye elleni tiltakozást, amit a hatóságok erőteljes fellépése rögtön az elején megghiúsított³¹.

Összeségében az egész vármegyében, főleg a gyergyói-csíki határszéli telepeken szerveznek új iskolákat (Tölgyes, Bélbor, Holló, Vasláb Gyimesbükk, Rakottyás, Kostelek), egyházközségeket (Borszék, Békás, Gyergyóhodos) és filiákat (Bélbor), ellensúlyozandó a magyarság sokszor hangoztatott térvesztését, egyben lehetőséget teremtve a románság akkulturációjára. Nincs okunk kételkedni a nemzetileg elfogult Földes Zoltán szavaiban, aki a Vaslábban magyarul éneklő és magyarul köszönő „kackiás menyecskekről és dészúszijjas leventékről” ír³². Ezt a jelenséget aligha érthetjük meg a csíkmegyei többségi közeg olykor a türelmetlenségig fajuló nacionalizmusa és a századforduló Magyarországnak spontán akkulturálódási és mintakövető tendenciáinak ismerete nélkül.

A hatalomváltás utáni általunk vizsgált évtizedben a szépvízi egyházközség székely filiáiban csak vegyes rítusú házasságokat találunk³³. Az 1930-as népszámlálás adatait áttekintve (3. táblázat) feltűnik, hogy jelentősen megnőtt az ortodox vallásúak száma. Ez összefüggésben van a korabeli román alkotmány azon passzusával, hogy román egyháznak számít az ortodox és a görög katolikus egyház, valamint azzal a gyakorlattal, hogy bizonyos állások betöltéséhez ortodoxnak (vagy legalábbis görög katolikusnak) kell lenni³⁴. Ez sok vasúti dolgozót érintett Madéfalván és Csicsóban. A csomortáni görög katolikus kisebbség gyakorlatilag megszűnt, Pálfalván, Várdotfalván az 1929-es sematizmus több, Madéfalván, Szépvízen kevesebb görög katolikus mutatott ki (2. táblázat). Úgy tűnik, hogy egyes településeken a korábbi beolvadási, asszimilációs tendenciák befejezést nyertek, a helyi, döntően rurális közösségben román vallás kínálta *státuszkompenzatorikus nyereség* nem bizonyult vonzósnak. Más településeken viszont megnőtt a gazdasági kényszerből, vagy az átíratások hatására román vallást választók vagy megtartók aránya.

Csíkszeredán az új görög katolikus parókia megszervezésével, illetve az ortodox felállítással, amint erre a Székelyföld egy sor településén sor került³⁵, az új politikai-hatalmi-vallási elit *szimbolikus térfoglalási eljárásokkal* kívánta megbontani a korábbi homogén architektúrális egységet, saját identitászimbólumait helyezve el a székely falvakban³⁶. A parókiák létesítésével a magyarrá vált görög katolikusok/ortodoxok visszaramánosítását célozták, melyet több helyen kényszerátíratásokkal próbáltak elérni³⁷. 1935 után az ASTRA román nyelvtanfolyamokat, gazdasági tanfolyamokat szervezett a csíki falvakban³⁸.

Kostelegen 1921–1930 között továbbra is jelentős maradt a vegyes rítusú, exogám házasságok aránya (43 házasságból 8), ekkor is a gyimesi községek-ből és Menaságról rekrutálódnak a római katolikus házastársak.(1. ábra) A korábbi időszakhoz képest megnő a településen belüli vegyes rítusú házasságok száma, ami összefüggésben van a csíksomlyói ferences barátok erősödő szórványgondozásával is. A gyakori lelkészhiány miatt a település pasztorációs ellátottsága tovább csökken, megjelennek liturgikus szolgáltatásokat is nyújtó moldvai román „kalugyerek”.³⁹ Megindult egy vallási preferenciák alapján történő szegregáció. Míg az 1910-es népszámláláskor Szépvízhez tartozó telepek görög katolikus és csekély létszámú ortodox lakosságának csak mintegy 14,2%-a vallotta magát román anyanyelvűnek, addig az 1930-as román népszámláláskor 78,9%-a. (2., 3. táblázat). Ezek a különbségek a népszámlálások nemzetileg részrehajló végrehajtásából is eredhetnek, de véleményünk szerint itt inkább a kevert műveltségéből, kettős identitásból következő sajátos *mimikriáról* van szó, mellyel az elit által ilyenkor felkínált (és ajánlott) nemzeti-anyanyelvi kategóriákat kiválasztják.

Lóvészén a 35 házasságból exogám vegyes rítusú házasság nem volt, az exogám azonos rítusú házasságok a korábbi évtizedek szintjén maradtak (10 házasság), ez tovább erősítette a helyi román nyelvi ellennormát, a környező települések asszimilációs nyomásával szemben.

Bükklokon erősödik az endogámia: 7 házasságból 4 endogám, azonos rítusú, 1 endogám, vegyes rítusú és 2 exogám, vegyes rítusú.

A második bécsi döntés utáni észak-erdélyi magyar adminisztráció rendkívüli eréllyel diszkriminálja a székelyföldi görög katolikusokat és ortodoxokat... Minden a román éra alatt történt átíratást, vallásváltoztatást érvénytelennek tekintenek. Ettől függetlenül megindul a hatalomváltáskor a tömeges valláselhagyás: a magyar görög katolikus sajtó a székelyföldi görög katolikus magyarság megszűnéséről írt⁴⁰. Gergely Viktor gyimesbükki esperes Hajdúdorogra címzett leveleiben⁴¹ leírja, hogy a kiutasítással megfenyegetett hívei 1942-ben tömegesen tértek át a római katolikus vallásra. Esperességi körzetében csak a tiszta román nyelvű és ruházatú Vasláb, Szépvíz két leányegyháza, valamint Gyimesbükk románnyelvű része maradt meg a görög katolikus vallásban. A szépvízi és a gyimesbükki parókiákhoz tartozó havasi telepek templomait, kápolnáit a helyi magyar adminisztráció csendőri segítséggel lefoglalta és a római katolikus használatba adta át. A híveket az idehelyezett csíksomlyói ferences barát pasztorálta⁴². Az 1941-es népszámlálás szerint a székely községekben – Csicsót, Madéfalvát, Taplocát és a megyeszékhely Csíkszeredát kivéve – gyakorlatilag eltűnt a görög katolikus kisebbség⁴³. Szépvíz politikai községben 1930-hoz képest csaknem 75%-al csökken a görög katolikusok száma (ugyanitt a román anyanyelvűek száma 84%-al csökken). Szentmihályon, ahova Lóvész is tartozik, 1930-hoz képest nő a görög szertartású katolikusok és a román anyanyelvűek száma, de a román nemzetiségűek 66 fővel csökkennek.

A második világháború utáni éveket a havasi telepeken a korábbi állapot részleges visszaállása jellemezte. Kostealeken a római katolikusok külön templomot kezdtek építeni. Míg Lóvészén és Bükklokon a görög katolikus egyház 1948-as betiltásakor a lakosság túlnyomó része ortodox lett, addig Kostealeken a közösség – sokszor a közeli rokoni kapcsolatokat is szétszakítva – véglegesen szegregálódott. Az egyik csoport nyelvi alapon a római katolikus vallást választotta, a másik a görög rítus mellett kitarva ortodox lett, ez egy vallási alapon történő, tudatosult etnikai elkülönüléshez vezetett: a római katolikusok magyarok, az ortodoxok románok lettek. A korábbi, bizonyos értelemben a kevertséget és a gazdasági-térbeli peremhelyzetet, sajátos életmódjelleggel jelölő *csángó* etnonim használata nem szűnt meg, de kiegészült vagy felváltódott a konkrét nemzetiségi megnevezéssel. A vallási alapon történő etnikai különválás ezzel együtt nem jelentett teljes kulturális, különösen nyelvi elkülönülést: az ortodoxok nagy része magyarul beszél a családban, sőt még a templomban is, legfeljebb a román iskolába járó gyerekekkel, unokákkal társalog – sokszor hibásan – románul⁴⁴. Ez a nyelvváltozást jellemző Kostealeken és Bükklokon kívül Gyepece, Rakottyás, Gyimesbükk, Csügés településekre is. Sok család – a bizánci rítushoz való ragaszkodáson túl – az 1940–44 között görög katolikusként elszorított negatív diszkrimináció miatt választotta az ortodox felekezetet. Lehet ez egyfajta *státuszkompenzáció* is, amely az életmód viszonylagos zártsága, a csekély mobilitás miatt nem párosult egyértelműen a 19. század végére kialakult helyi nyelvi norma feladásával, annak ellenére, hogy az 1968-tól érvényesülő új román megyerendszer az említett településeket – Bükklok kivételével – Bacău megyéhez sorolta⁴⁵.

A fentiek alapján a csíkszépvízi görög szertartású katolikus egyházközség filiái 3 csoportba sorolhatók. A székely községek görög katolikusai már a 19. század közepétől növekvő hajlandóságot mutatnak a római katolikusokkal való vegyes házasságra, nem törekszenek etnikus diszkontinuitás megjelenítésére. Elfogadják és adoptálják a székely életmódmintát, mentalitást. A századfordulótól jelentkezik a törekvés az egyedüli „etnikus bélyegként” megmaradt „keleti rítus” megváltoztatására, amely találkozik a vármegyei elit hol nyílt, hol burkolt helyesléssel és ösztönzésével. Ez a folyamat 1918 után megtorpan, több közösségnél visszajára fordul. 1940–44 között, a helyi társadalom szintjén gyakorlatilag vállalhatatlanná lesz ez a felmenőktől örökölt embléma.

Lóvész és a tatrosvölgyi Bükklok esetében a latin rítusúakkal kötött házasságok ritkák, az azonos rítusúakkal kötött exogám házasságok gyakoriak. Kiemelendő Kostealek, Gyimesbükk, Rakottyás és a román jellegű Vasláb görög katolikusainak beházasodása. A kétnyelvűség mellett itt a legerősebb a román nyelvhez és a román identitásszimbólumokhoz való ragaszkodás.

Kostealek lakosainak élénk volt a kapcsolata a gyimesi községekkel, jelentős a római katolikusok beházasodása. A századforduló körüli évtizedekben és 1940–44 között politikai, közigazgatási okokból az affinitás a magyarság, a

román hatalom idején a románság irányában erősebb. 1948 után a korábban egységesnek mondható közösség ortodoxokra, és római katolikusokra vált szét, ami etnikai különválásként is értelmezhető. Az egyéni és családi identitásválasztások genealógiai, szociológiai, élettörténeti háttere, a nyelvhasználat és az etnikai identitás között feszülő diszkrepancia további helyi kutatásokkal fejthető fel.

Helység	Népszámlálások											
	1850 ⁴⁷			1857			1881			1890		
	N.r.	G.c.	Tot.	L.r.	G.c.	Tot.	L.r.	G.c.	Tot.	L.r.	G.c.	Tot.
Frumoasa	22	22	1899	-	181	2013	248	288	2334	415	434	2577
Coșnea	157	157	157	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Făgătel	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Livezi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Păuleni	58	58	457	-	8	528	2	50	516	0	67	502
Șoimeni	52	52	442	-	34	455	0	72	585	0	65	579
Ciceu	63	63	1705	-	0	1717	0	44	1824	0	24	1843
Siculeni	39	39	1282	-	8	1396	14	77	1590	9	63	1566
Racu	29	29	1229	-	1	1271	0	46	1200	0	28	1203
Mihăileni	185	185	1769	-	90	2005	218	253	2082	224	258	1888
Toplița	5	5	1524	-	0	1570	0	0	1568	0	3	1423
Miercurea-Ciuc	0	0	924	-	0	1016	7	19	1597	21	20	1789
Nicolești	0	0	959	-	0	1034	0	20	1050	0	30	1009
Bărjava	0	0	505	-	0	556	0	11	553	0	0	516
Delnița	0	0	662	-	0	702	1	1	639	1	4	590
Satu-Nou	0	0	436	-	0	477	0	2	474	0	1	439
Văcărești	0	0	798	-	0	816	0	0	758	0	0	684
Șumuleu	0	0	664	-	5	774	6	17	909	0	8	718
Cioboteni	0	0	293	-	0	354	0	6	316	0	23	340

1. táblázat. A szépvízi görög katolikus egyházközséghez tartozó filiák román nemzetiségű illetve román anyanyelvű, valamint görög katolikus lakossága az 1850., 1857., 1881., 1890. évi népszámlálások szerint

Helység	1900			1910		
	L. r.	G. c. ⁴⁸	Total	L. r.	G. c.	Total
Frumoasa ⁴⁹	435	588	2811	5	23(1)	2303
Coșnea	-	-	-	0	348	399
Făgătel	-	-	-	58	60	116
Livezi	-	-	-	305	310(1)	351
Păuleni	0	67	521	0	79	651
Șoimeni	0	81	671	0	69	706
Ciceu	0	11	1780	0	50	2226

Helység	1900			1910		
	L. r.	G.c. ⁴⁸	Total	L.r.	G.c.	Total
Siculeni	16	39	1698	3	13	1908
Racu	1	46(1)	1436	0	24	1604
Mihăileni	292	321	2244	29	43(1)	2192
Toplița	0	0	1587	0	1	1760
Miercurea-Ciuc	52	48(33)	2858	44	95(21)	3701
Nicolești	0	0	1108	0	0	1100
Bârjaba	0	0	600	0	0	639
Delnița	1	11	662	0	1	699
Satu-Nou	0	0	483	0	0	474
Văcărești	1	5	735	0	1	776
Șumuleu	0	5	869	0	7(2)	949
Cioboteni	0	27	412	0	0	421

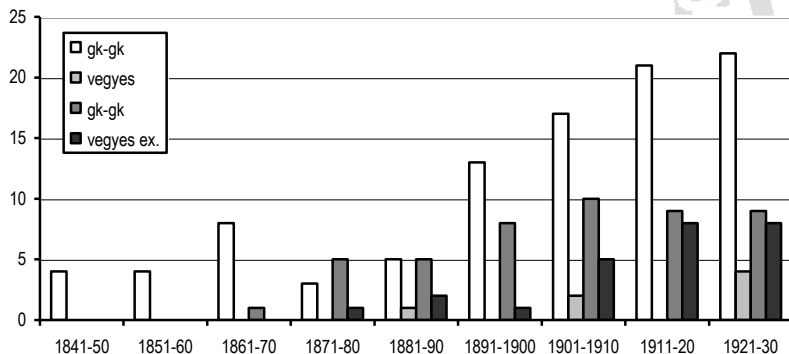
2. táblázat. A szépvízi görög katolikus egyházközséghez tartozó filiák román anyanyelvű, valamint görög katolikus lakossága az 1900., 1910. évi népszámlálások szerint

Helység	1930				1941			
	N.r.	L.r.	G.c.	Total	N.r.	L.r.	G.c.	Total
Frumoasa	887	779	929(58)	3197	120	125	240(12)	3466
Coșnea	–	–	–	–	–	–	–	–
Făgătel	–	–	–	–	–	–	–	–
Livezi	–	–	–	–	–	–	–	–
Păuleni	2	0	52(0)	621	0	0	0(0)	699
Șoimeni	1	0	4(0)	674	0	0	0(0)	741
Ciceu	51	51	45(31)	2240	7	7	19(4)	2430
Siculeni	157	149	39(120)	2246	9	10	28(3)	2370
Racu	17	14	11(7)	1369	1	2	4(0)	1473
Mihăileni	481	472	452(41)	2734	415	493	491(0)	3138
Toplița	54	48	28(32)	2095	10	13	30(7)	1944
Miercurea-Ciuc	598	570	160(432)	4807	36	32	98(37)	6926
Nicolești	2	2	1(0)	1171	1	0	2(0)	1216
Bârjaba	1	0	4(1)	723	0	0	0(0)	805
Delnița	0	4	0(0)	622	0	0	0(0)	701
Satu-Nou	1	1	1(2)	536	0	2	6(2)	593
Văcărești	2	1	0(1)	723	3	4	0(4)	824
Șumuleu	36	36	25(19)	994	6	5	12(2)	1415
Cioboteni	2	2	2(0)	410	–	–	–	– ⁵⁰

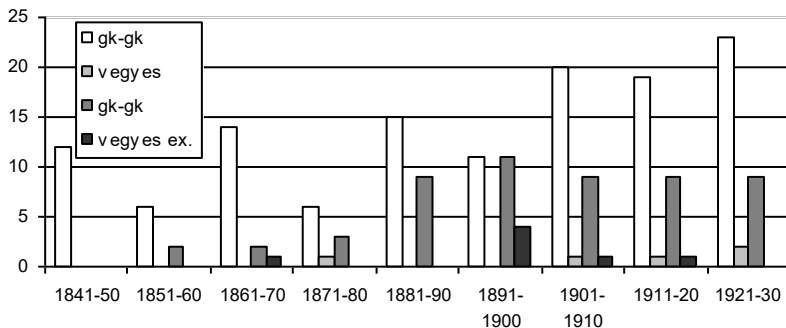
3. táblázat. A szépvízi görög katolikus egyházközséghez tartozó filiák román nemzetiségű ill. anyanyelvű, valamint görög katolikus lakossága az 1930., 1941. évi népszámlálások szerint.

Helység	1835	1865	1871	1896	1911	1929
Frumoasa	17	28	40	–	38	42
Coşnea	–	108	150	303	448	420
Făgătel	–	16	25	40	56	75
Livezi	62	186	225	–	333	396
Păuleni	28	78	60	78	83	82
Şoimeni	23	91	75	85	64	6
Ciceu	30	84	100	44	26	44
Siculeni	–	84	45	47	36	33
Racu	15	13	40	63	20	19
Mihăileni	–	117	65	48	38	62
Topliţa	–	–	30	0	0	4
Miercurea-Ciuc	–	–	–	4	5	176
Nicoleşti	–	–	–	0	0	0
Bărzava	–	–	–	0	0	0
Delniţa	45	14	–	12	0	0
Satu Nou	–	–	–	0	0	0
Văcăreşti	–	–	–	0	0	0
Şumuleu	–	–	20	7	1	3
Cioboteni	–	–	–	0	0	2

4. táblázat. A csíkszépvízi görög katolikus egyházközség filiáiban élő görög katolikusok száma az 1835., 1865., 1871., 1896., 1911., 1929. évi egyházmegyei szematizmusok szerint



1. ábra. Kostelesi házasságkötések 1841–1930 között



2. ábra. Lóvészi házasságkötések 1841–1930 között

JEGYZETEK

1. Beksics Gusztáv: *A nemzeti politika programja Erdélyben és a Székelyföldön*. Budapest 1886; Chindea, T.: *Contribuții la istoria Românilor din Giurgeul Ciucului*, Gheorgheni 1930; Ghibedeu, V.: *Săcuizarea Românilor în bazinul Homoroadeilor*. In: *Soveja II*. 1930. 3–4. .6–7.; Karácsonyi János: *A székely helynevek és a politika*. In: *Magyar kisebbség II*. 1927. 177–179.; Mihăilescu, Vintilă: *Câteva observații asupra Românilor din Secuime*. In: *B. Soc. Reg. Rom. de Geogr. XLI*. 1922; Oláh Sándor: *Magyar görög katolikus „románok”* In: *Regio. Kisebbségi Szemle. IV*. 1993. 2. 99–120.; Opreanu, Sabin: *Săcuizarea Românilor prin religie. Astra Bibliotheca sect. Geographie-etnografie I*. Cluj 1927; Opreanu, Sabin: *Die Szekler. Eine völkische Minderheit inmitten des Rumänenthums*. Sibiu-Hermannstadt 1939; Opreanu, Sabin: *Ținutul Săcuilor. Contribuțiuni geografice umane și de etnografie*. Cluj 1927; Popa-Lisseanu, Gheorghe: *A székelyek és a románok elszékelyesítése*. Bukarest 1936; Russu, I. Ioan: *Români și secuii*. Editura Științifică, București 1990; Scheffler János: *Az erdélyi rítusváltoztatások*. In: *Magyar Szemle* 1942. XLII. 1.sz. 7–12.; Szilágyi Olivér: *A székelyföldi görögkeleti és görög katolikus vallású lakosság az 1857-iki és 1910-iki népszámlálások tükrében*. Lugos 1938, Tóth Zoltán: *A román történettudomány és a székelyföldi románság kérdése. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár 1942, I. Tóth Zoltán: Az Astra románosító tevékenysége a Székelyföldön*. Teleki Pál Tudományos Intézet. Kolozsvár 1942; Țuțuianu, In: *Desnaționalizarea Românilor*. București 1937

Az akkulturáció egy adott kultúrával való érintkezése nyomán bekövetkező változása, ahol társadalmi csoportok (népek, közösségek, egyének) egy más kultúrával való érintkezés révén átveszik annak kulturális elemeit és megváltoznak. Ez a *diffúzió*nak, a kultúrelemek elterjedésének egy sajátos megjelenési formája. Az akkulturáció lehet *kölcsönös* amikor az érintkező kultúrák egyszerre mintaadók és befogadók, s lehet *egyrányú*, amikor a befogadó kultúrára valamely domináns kultúra gyakorol hatást. Ha ez a hatás a nagymértékű, *kultúráváltást* eredményez, amelyet tágabb értelemben az *asszimiláció* fogalomkörével írhatunk le (*Magyar Nagylexikon I*, Budapest 1993. 347., *Magyar Néprajzi Lexikon I*. (szerk. Ortutay Gyula), Budapest 1977. 55., Panoff, Michel-Perrin, Michel: *Taschenwörterbuch der Ethnologie*. Dietrich Reimer Verlag,

- rrin, Michel: *Taschenwörterbuch der Ethnologie*. Dietrich Reimer Verlag, Berlin, 1982).
2. Kosteletket a mellette fekvő – közigazgatásilag Szépvízhez, egyházigazgatásilag Gyimesbükkhöz tartozó – Csügéssel együtt először 1770-ben, a II. József féle katonai térképen említik (Wagner, Ernst: *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch Siebenbürgen*. Köln-Wien, 1977) A megtelepedést elősegítette, hogy a 18–19. században ezek a havasrészek jobbra Moldvai fennhatóság alatt álltak s csak az 1769-es revindikáció kerültek vissza Csík-megyéhez. Itt a gyakori Vranceán (Vrancean) név a „korlátozott transzhumáló pásztorkodást” folytató, ún. „részes” faluközösségekben élő vranceaiak megtelepedéséről tanuskodik. A patriarchális életformát felbomlasztó túlnépesedés, az állam 18. századi szerveződése (adószedők, bírák), a falusi szokásjog lerombolása, az 1829-i drinápolyi egyezmény utáni gabonakonjunktúra (visszaszorult az állattenyésztés, egyre több földet törtek fel az extenzív gabonatermesztés érdekében) a Keleti-Kárpátok alig lakott vonulataira, völgyeibe úzta a pásztornépeség egy részét (Stahl, H., Henry: *A régi román falu és öröksége*. Budapest, 1992. 101).
 3. A Tatros felső folyásánál található Bükklokra (Tatárbükknek is nevezik) részben a felső-fehér vármegyei Pálosról (Paloș) költöztek be a románok. A szépvízi görög katolikus parókia anyakönyve szerint 1887-ben halt meg Ioane Paloșan 106 éves korában, aki Pálos községből származott.
 4. Lóvész első említése 1835-ben volt (Suciu Coriolan: *Dictionar istoric al localităților din Transilvania*. București, 1967).
 5. Negyedfélmegye havasát Pálfalva, Delne, Csomortán, Csobotfalva, Szentlélek, Mindszent, Menaság falvak bírtokolták (Benkő Károly: *Csik Gyergyó és Kászon múltja, jelene, általános és részletes osztályokban*. Kolozsvár, 1853 74.; Ld. még U. Kerékgyártó Adrienn: A csíkiak Negyedfélmegye havasáról. In: *Néprajzi Értesítő LXXXIV*. 1992. 5–46.)
 6. Schematismul clerului Archiepiscopiei Mitropolitane Greco-Catolice române de Alba-Iulia și Făgăraș pe anul 1929. Blaj, 1929.
 7. Vámszer Géza: A gyimesi csángók eredete, települési és gazdasági viszonyai. In: *Láthatár VIII*. 1940. 2. 77.
 8. Szabó István: *A magyarság életrajza*. Budapest, 1990 178.; Szabó István: *Ugocea megye*. MTA, Budapest, 1937. 226–254.
 9. Barth, Fredrik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében In: *Regio, Kisebbségi Szemle VII*. 1996. 1. 14.
 10. Protocolu matriculare, alu Botezatiloru, Cununatiloru și Mortiloru deîn Parochia Greco Catolică a Szépvízului in Transilvania In: *Colecția registrelor de stare civilă, parte structurală: register parohiale, cultul greco-catolic, inventariat sub 251, 252, 253 Arhiva Statului, județul Harghita*.
 11. Schematismus venerabilis Cleri graeci ritus catholicorum dioceseos Fogarasiensis in Transilvania pro anno A Christo nato M.DCCC XXXV (1835) ab unione cum ecclesia romana C. XXX.VIII. Schematismulu veneratului cleru catholicu de ritulu orientale alu Archidiecesei metropolitane a Albei-Julie. 1865, Blasiu. Schematismulu veneratului cleru alu Archidiecesei Metropolitane greco-catolice a Alba Julie și Fagarasului pre anulu 1871. Schematismulu veneratului cleru alu Archidiecesei Metropolitane greco-Catolice a Alba-Julie și Fagarasului pre anulu 1896, Blasiu.

- Sematismul veneratului cler al archidiecesei mitropolitane greco-catolice române de Alba-Iulia și Făgăraș, 1911.
- Sematismul clerului Archidiecesei Mitropolitane Greco-Catolice române de Alba-Iulia și Făgăraș pre anul 1929. Blaj, 1929.
12. *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás.* Második javított kiadás. KSH Levéltára Budapest, 1994.
Erdély 1857. évi népszámlálása (Összeállította Dányi Dezső) KSH, Budapest 1992
A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1882.
A Magyar Korona Országainak helységnévtára (szerk.: dr. Jekelfalussy József) Budapest, 1892.
A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Csík megye. Különlenyomat. Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1902.
A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi Népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1912.
Recensământul general al populației Românei din 29 decembrie 1930 publicat de dr. Sabin Manuila. Volumul II: Neam, Limbă maternă, Religie. București, 1938.
Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Szerkeszti és kiadja a Központi Statisztikai Hivatal Budapest, 1947.
 13. *Csíki Lapok* 1888–1901, 1942–43., *Csíki Hírlap* 1912–1914, *Székelység* 1909–1914
 14. Lóvész Szentmihályhoz, Kostelek és Bükklok Szépvízhez tartozott közigazgatásiilag.
 15. „...A végrehajtó szervezet elfogultságából adódó” torzításokra „a falvak magyar anyanyelvű, de görög katolikus vagy görög keleti lakóinak mechanikus bejegyzése esetén nyílt lehetőség... Esetünkben ez a körülmény főleg a székely székelyekben okozott a magyarság kárára kisebb torzulásokat, de lehetséges, hogy a magyar anyanyelvű evangélikusokat hasonló alapon szászoknak könyvelték el.” (*Az 1850. évi erdélyi népszámlálás.* Második javított kiadás. KSH Levéltára, Budapest, 1994. 9.)
 16. Sipos István: *A katolikus házasságjog rendszere a Codex Juris canonici szerint.* Pécs, 1923. 129.
 17. Ezt jegyzik fel Boér György lázárfalvi (*Székelység* 1912. május 5.) és Gergely György szépvízi lelkészről (*Csíki Lapok* 1899. I.25. 4.).
 18. Madéfalván csökkenő, Csíkyszeredán emelkedő számban, Várdotfalván szórványosan mutattak ki még jelentősebb román anyanyelvű kisebbséget.
 19. T. Nagy Imre: *Csíkmegye közigazdasági leírása.* Budapest 1902. 15.
 20. A csíkpálfalvi Vaszi György 1890-ben belügyminisztériumi engedéllyel Péter-re változtatta vezetéknévét.(Protocolo matricularo. i.m.) A *Csíki Lapok* rendszeresen beszámolt a vármegyei névváltoztatásokról: leginkább a szláv és zsidó rekrutációjú értelmiség illetve alkalmazotti réteg (hivatalnokok, papok, csendőrök, vasúti tisztviselők, és pályamunkások) érintettsége tűnik ki.
 21. Ld. Oláh Sándor i.m. 109.
 22. 1892-ben Csobotár Gábor gyimesbükki lelkészt támadják, mert nem tette lehetővé, hogy templomában tartsák meg a tanévnyitó római katolikus szentmisét (*Csíki Lapok* 1892. XI. 2. 46.). 1894-ben Sándor István kászoni lelkészt „oláh agitációval” vádolják (*Csíki Lapok* 1894. XI. 15. 44.). 1895-ben Vlad Ábrahámról így

írnak: „A múlt héten az oláh papok- és tanítóknak Tölgyesen egyházi és iskolai gyűlésük volt, mely alkalommal a gyergyó-alfalvi pópa, ez a kozsókos mefiszto egy oláh imát mondott a fentebbi alkalommal s midőn ő Felségét illatos könyörgésébe foglalta, császárnak nevezte. Ez nyílt bevállása az oláh hazafiatlanságnak és rosszakaratú megsértése a magyar alkotmánynak.” (Csíki Lapok 1895. IV. 3. 14.). 1896-ban Ribanczkodás címmel a lázárfalvi görög katolikus papot támadják, aki Szent István napján híveivel arattatott a mezőn (Csíki Lapok 1896. IX.2. 36.). Ugyanebben az évben Dobreanu János hollói lelkész azért marasztalják el, mert az állami iskola megnyitásakor hivatalosan előírt istentiszteletet csak 5 forint gyertyadíj ellenében volt hajlandó megtartani (Csíki Lapok 1896. IX. 23. 39.). 1912-ben Boér Artúr kászoni esperest támadják, mert állítólag hívei nevében Balázsfalván kijelentette, hogy hű marad a román egyházmegyéhez (Székelység 1912. III.17.).

23. 1912-ben a Christifideles Graeci bulla alapján létesített hajdúdorogi magyar – hivatalosan azonban görög szertartásnyelvű – görög katolikus püspökséghez csatoltak 35 székelyföldi, többségében magyar anyanyelvű görög katolikus egyházközséget. Így jött létre a püspöki külhelynökség Székelyudvarhely központtal. A csíki esperesi kerület élére Gergely Viktor került.
24. Gergely György részt vett az igen élénk szépvízi közéletben. (1898-ban például ott volt a szépvízi zászlószentelésen, ő is szöveget írt a zászlórúdba. Csíki Lapok 1898 III. 23. 12.) Fáraó Simon szépvízi örményszertartású katolikus paphoz aktív munkakapcsolat fűzte. Fáraó gyakran keresztelt vagy esketett Gergely György helyett, és ő végezte a görögszertartású lelkész teológus fiának esketését is (Csíki Lapok 1896. I. 18. 2.).
25. 1893-ban új csendőrrészeket létesítettek Pricsketőn, Csügésen, Rakottyáson.
26. Ez összefüggésben lehet a Csíkszereda-gyimesi vasútvonal építésével. Ebben az évtizedben 4 gymesfelsőloki római katolikus férfivel történt házasságkötés.
27. Ez a tudományos, történeti, néprajzi munkákban, a népszámlálások kivitelezésében, a statisztikai adatok interpretálásában is megmutatkozik, mint torzító etnikai szubjektívizmus. Míg a román szerzők főleg a névelemzés módszerével szinte minden székelyföldi településen jelentős számú elmagyarosodott román mutatnak ki, addig a magyarok az asszimiláció spontaneitását, az anyagi-kulturális színvonal emelkedését emelik ki.
28. Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
29. Lóvészen 1897-ben létesítettek görög katolikus felekezeti iskolát. Fenntartásához 50 forintot a görög katolikus érsek, 50 forintot a lóvérsi hívek adtak össze. A 200 forint további államsegély folyósítását okleveles, magyarul is tudó tanító alkalmazásával biztosították. (Csíki Lapok 1897. I. 27. 4., Csíki Lapok 1897. XII. 22. 25.)
30. „Azoknak a szegény embereknek, a kiknek ezt az iratot alá kellett volna írniuk, eszük ágában sincsen, hogy a magyarosodás ellen tiltakozzanak, mert ezek a szegény ördögök (sic!) itt sorsukkal megelégedett jó hazafiak, van azonban nekik egy főpapjuk Elie Câmpeanu, aki lelkében gyűlöletet hordoz a magyarság ellen, aki fel akarta ezeket az embereket használni arra, hogy hazaárulók legyenek csupán azért mert érdemeket akart szerezni magának a hasonfajtájú nagyjai előtt.” (Székelység 1912. VIII. 11.)
31. Csíki Hírlap 1913 V. 10. 19.
32. Nem volt még módunk a csíkszeredai görög katolikus egyházközséghez átszatolt községek adatait áttekinteni.

33. Scheffler János: Az erdélyi rítusváltoztatások. *Magyar Szemle XLII.* 1942. 1. 7–12.
34. Oláh Sándor i.m. 113–118.
35. Például a közeli Csíkszentkirályon 43 római katolikus áttérésével megnövekedett görög rítusú közösségnek a római katolikus egyház ingatlanából kisajátított telken kápolnát építettek (Scheffler J.: i.m.)
36. Scheffler J.: i.m., Oláh S.: i.m. 108–113.
37. Csík megyében román nyelvtanfolyamokat szerveztek Csíkszentdomokoson, Gyergyóalfaluban, Csíkszentmihályon, Tusnádon, gazdasági tanfolyamokat Gyimesbükkön, Csíkszentdomokoson, Csíkszeredában, Vaslábbon. (I. Tóth Z.: *Az Astra románosító tevékenysége a Székelyföldön.* Teleki Pál Tudományos Intézet Kolozsvár. 1942).
38. Ilyés Zoltán–Pusztai Bertalan: Crucifixus etiam.(Görög katolikus papi sors a 20. századi Erdélyben) In: *Jel. Spirituális és kulturális folyóirat.* VI. 1994. 7. 214–216.
39. Magyarsóky Ferencné: Vészharangot kongatok. In: *Görögkatolikus Szemle* 1941 XI. 13.
40. Idézi: Dr. Békés Géza: *Görögkatolikus ismeretek* I. Kézirat, Nyíregyháza 1990. 194–199.
41. Ilyés Z.–Pusztai B. i. m. 215.
42. Ez a népszámlálás még nem jeleníti meg az 1942-es terrorisztikus presszió hatására történt rítusváltoztatások eredményét!
43. *„Itt Kostelekbe mindenki román volt, itt magyar nemzetiség senki sincs, csak van egy, Péter Imrének hívják, az egyedül magyar nemzetiségű, Kostelekbe. Mindenki naționalitatea române, mer mi így mondjuk...Magyarul beszélünk azért, mert ha magyar községhez tartottunk... Nekünk Csíkszépvíz volt a községünk. Ott mindenki magyar katolikus. Mi meg akármerre tértünk, arra is van egy község Menaság, mind magyarok, akár merre, jobbra balra, csak magyarokkal van dolgod, hát akkor hogyan tudjunk magyarul beszélni?... (És magukat a Cotumbában vagy lejjebb élő románok, románoknak tartják vagy pedig magyarnak vagy esetleg csángónak?) Éppen magyarnak tartanak minköt. Magyarnak, úgy mondják ungar. Igen. És mikor kiint voltunk oda, Szépvízhez tartottunk, akkor mind román, mind oláhok voltunk, akkor oláhnak mondtak minket. Úgy mondták oláh...Úgyhogy akkor mind oláhnak mondtak, románok voltunk s ezek mind magyarnak mondanak. Aztán, ha idejönek, hát nézik, né a naptár románul, há ortodox. Há mondom mi az vagyunk. Ők úgy mondják ungar. Úgy beszélünk ugye magyarul, ha idejönek a románok, románul beszélünk velük, de közben mi magunk közt inkább magyarul beszélünk s akkor hallják, s akkor azt mondják magyarok.”* (Gábor János és Gábor Virág 80 év körüli ortodox vallású kostelekiek visszaemlékezése 1993. VII. 18-án; Gyűjtötte Pusztai Bertalan és Ilyés Zoltán)
44. Itt nem voltak magyar intézmények, iskolák és ezen települések (főleg Kostelek, Csügés, Gyepece) természetes közlekedési kapcsolataik révén is inkább Comăneștihez, Oneștihez kötődtek.
45. Készült az F018251 sz. OTKA program támogatásával. Köszönet Aurel Mare úrnak és a Csíkszeredai Állami Levéltár munkatársainak.
46. N.r.: a román nemzetiségűek száma; G.c.: a görög katolikusok száma; Tot.: az összes lakosság száma; L.r.: a román anyanyelvűek száma.
47. Zárójelben az ortodoxok számát adjuk meg.
48. 1910-ben Coșnea, Pajiștea, Cădărești, Făgătel nélkül.
49. Adatait Somlyóba olvastották